

Ch
**NÉPESEDÉSI GONDOK
MAGYARORSZÁGON ÉS EURÓPÁBAN**

A termékenységi csapda

Nagyjából általános az egyetértés abban, hogy a népesség – és természetesen azon belül az egyes társadalmak – helyzete, jövője és részben a jövő minősége okot ad a megfontolásra és esetleg az aggodalomra. A kérdés kezelésének és következményei megítélésének tekintetében már koránt sincs egyetértés.

A társadalmi folyamatok és struktúrák alakulásával, a társadalmi-gazdasági viszonyrendszer működési zavarai-val itt most nem foglalkozunk, illetőleg csak érintőlegesen tesszük. Figyelmünket elsősorban a demográfiai helyzetre irányítjuk. E tekintetben mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy ami a népesség számát és összetételét illeti, a politika hazánkban már többször megkísérelte, hogy az egyre ellenőrizhetlenebb folyamatokba beavatkozzék, nagyrészt nem meggyőző sikerrel.

A már mintegy két évtizede állandósult népesség-szám-csökkenés miatt ismét felmerült a folyamatok kezelésére alkalmas teendők kidolgozásának, és az e tekintetben óhatatlanul szükséges nemzeti konszenzus megteremtésének szükségessége.

A népesség jövője iránti fokozódó aggodalom, a szakma és a társadalmi szervezetek, a közéleti személyiségek ösztönzése és saját meggyőződése indította arra a miniszterelnököt, hogy 2000–2001-ben, szakértői bizottság javaslatainak felhasználásával népesedési és családsegítő program kidolgozását kezdeményezze. A demográfusszakma képviselőinek álláspontja szerint ugyanis ha nem alakul ki

megfelelő szakmai elemzésen és gyakorlati tapasztalaton nyugvó olyan eszközrendszer, amely a folyamatok alakulását – elsősorban a születésszám növelésével – kívánatosabb irányba befolyásolja, akkor az ország jelenlegi népességszáma 40 év múltán egy-másfél millióval kevesebb lesz; korösszetétele (azaz a fiatalabb és idősebb korcsoportok egymáshoz viszonyított aránya) pedig rendkívül kedvezőtlené válik; az eltartottak száma tovább növekszik; és a gyermek- és fiataikorúak száma az alacsony születésszám következtében egyre kevesebb lesz.

Ez a scenárió természetesen a legtöbb európai országra érvényes. Közülük egyesek már fontolóra vették népesedési vonatkozású eszközrendszerek kialakítását, mások, főleg a nagy népességszámú országok – egyelőre nem demográfiai megfontolásból, hanem a nyugdíj- és a szociális ellátó rendszernek a távolabbi jövőben nyilvánvaló működési zavarai miatt – már most is komoly, elsősorban a bevándorlást elősegítő jogszabályok meghozatalát határozzák el, illetőleg fontolgatják.

Az európai országok jelenlegi népességszáma összességében ugyanis mintegy százmillió fővel lesz kevesebb az elkövetkezendő fél évszázad folyamán, és aránya a világ népességszámán belül a jelenlegi mintegy 13 százalékról 9 százalékra csökken.

Az egyes világrészek népességszámának aránya
a Föld össznépességében, százalékban
ENSZ-előreszámítás, közepes változat

Év	Afrika	Európa	Dél-Amerika	Észak-Amerika	Óceánia	Ázsia ⁺	Kína	India	Összesen
1995	12	13	8	5	1	23	22	16	100
2000	12	13	8	5	1	23	22	16	100
2025	13	12	9	5	1	23	21	17	100
2050	17	9	9	5	1	24	19	17	100

+ Ázsia itt Kína és India nélkül. Az adatok forrása: *Long-range World Population Projections, based on the 1998 Revision*. United Nations, New York 2000.

A táblában átfogott 55 év folyamán a világ népességszáma egyébként 5666 milliőről 8909 millióra növekszik, Európáé ezen belül 728 milliőről 628 millióra csökken. Európa lesz az egyedüli olyan világrész, amelynek csökken a népessége, a többié, leginkább Afrikáé és Ázsiáé nő.

Európa termékenységi viszonyaira jelenleg az a jellemző, hogy egyetlen országban sem éri el az egy nőre jutó összes gyermekszám (az ún. *teljes termékenységi arányszám*) a népesség hosszú távú utánpótlásához, tehát legalább szinten tartásához szükséges 2,2-es értéket. Az ezen értéktől való elmaradás a déli országokban (1,1–1,3) és Kelet- valamint Közép-Európában (1,0–1,4) a legnagyobb. Valamivel kedvezőbb a helyzet Észak-Európában, valamint egyes nyugat-európai országokban (Belgium, Franciaország, Írország, Hollandia). Nem az a baj, hogy a fejlett népességek szaporodási arányszáma alacsony, a zérushoz közelít, hanem az, hogy a szaporodás a természetellenesen alacsony termékenység miatt csökkenésbe megy át, ami bizonyos határon túl öngerjesztő folyamattá válik. Ez a népesedési folyamatok ismert törvényszerűségei alapján elkerülhetetlen.

*A teljes termékenységi arányszám
Észak-, Nyugat- és Dél-Európában*

ORSZÁG	1980	1990	1999
Németország	1,56	1,45	1,36
Ausztria	1,65	1,45	1,32
Belgium	1,68	1,62	1,61
Dánia	1,55	1,67	1,73
Spanyolország	2,20	1,34	1,20
Finnország	1,63	1,78	1,74
Franciaország	1,95	1,78	1,79
Görögország	2,22	1,39	1,30
Írország	3,24	2,15	1,88
Olaszország	1,64	1,33	1,19
Luxemburg	1,49	1,60	1,73
Hollandia	1,60	1,62	1,65
Portugália	2,25	1,57	1,49
Egyesült Királyság	1,89	1,89	1,68
Svédország	1,68	2,13	1,50
Norvégia	1,72	1,93	1,84
Svájc	1,55	1,59	1,48

Az adatok forrása: *Observatoire Démographique Européen*. Paris 2000.

Ami Közép- és Kelet-Európát illeti, a termékenységi adatok idősorai a következő, erősen meggondolkoztató képet mutatják:

*A teljes termékenységi arányszám
Kelet- és Közép-Európában*

ORSZÁG	1980	1990	1999
Albánia	3,62	3,03	2,60 ⁺
Bosznia- Hercegovina	1,93	1,71	1,56 ⁺
Horvátország	1,92	1,67	1,38
Macedónia	2,47	2,06	1,76
Szlovénia	2,10	1,46	1,21
Jugoszlávia	2,29	2,09	1,77 ⁺⁺
Bulgária	2,05	1,82	1,23
Magyarország	1,91	1,87	1,29
Lengyelország	2,26	2,05	1,37
Románia	2,43	1,84	1,30
Cseh Köztársaság	2,10	1,90	1,13
Szlovákia	2,31	2,09	1,33
Oroszország	1,86	1,90	1,17
Észtország	2,02	2,04	1,24
Lettország	1,90	2,01	1,16
Litvánia	1,99	2,02	1,35
Fehéroroszország	2,00	1,91	1,29
Moldávia	2,39	2,39	1,39
Ukrajna	1,95	1,89	1,19 ⁺

+ 1998; ++ 1997. Az adatok forrása: *Observatoire démographique Européen*. Összeállította és idézi: J. P. Sardon: *Évolutions récentes de la démographie des pays développés*, Population: 2000. 4-5. sz.

A két tábla adatai több figyelemreméltó folyamatra mutatnak rá. Az egyik, hogy egyetlen nyugat- és észak-európai ország termékenységi arányszáma sem biztosította hosszabb távon az adott ország népességének természetes utánpótlását, sem 1990-ben (kivéve az akkori Írországot), sem pedig 1999-ben, és ez utóbbi évben az arányszámok rendkívül alacsony szintre estek vissza. Különösen nagy és meredek volt az arányszámok zuhanása Spanyolországban, Olaszországban és Görögországban, tehát a korábban konzervatívabb, katolikus, illetőleg ortodox országokban; ugyanakkor e mutatók jelenleg magasabbak Észak- és Nyugat-Európa több, liberálisabb társadalmú országában (természetesen a 2,2-es reprodukciós szinttől ezekben az országokban is jóval elmaradnak).

A másik fontos folyamat a volt ún. szocialista országok (beleértve a Szovjetunió európai utódállamait) termékenységi viszonyainak drámai megváltozása. 1990-ben ezeknek az országoknak egy részében még 2,00 fölött volt a termékenységi arányszám, és a többiekében is magasabb értékeket láthattunk, mint Nyugat- vagy Észak-Európában. Azóta a csökkenés Kelet- és Közép-Európában rendkívül gyors és meredek. A társadalomban lezajló modernizációs folyamatok mindkét országcsoportban sok tekintetben hasonlóak, de keleten ehhez a rendszerváltozás következtében előállott gazdasági nehézségek és az értékek terén fellépett elbizonytalanodás is hozzájárul, és nagymértékben visszaveti a gyermekvállalási hajlandóságot. E többszörös hatások következtében a volt szocialista országok termékenységi szintje jelenleg általánosságban kedvezőtlenebb, mint a nyugati országoké.

Az európai országok kedvezőtlen születési számainak lehetséges okairól már Malthus óta számtalan elmélet és magyarázat látott napvilágot. Jó részük a gazdasági folyamatok és a család szerepének a gazdaság fejlődése által kiváltott változásával, a nők fokozott munkába állásával,

tanulásával, és egyéb, ezekkel összefüggő tényezővel magyarázza a termékenységi szintek fokozatos csökkenését, amely a sajátos helyi hatások és összefüggések következtében Európa különböző régióiban némileg eltérő mértékben zajlott le, de alapjában véve mindenütt megtörtént.

Az utóbbi évtizedekben egyes kutatók bizonyos tekintetben újszerű megközelítéssel láttatják ezt a kérdéskört. Így például Leridon és főleg Westoff, valamint Collomb és Easterlin a *szubjektív tényezők háttérhatásait* is megfontolni igyekeztek. A legutóbbi időkben Jean-Claude Chesnais dolgozott ki és publikált sok tekintetben új, az egyének és családok szubjektív, morális állapotából levezethető magyarázatrendszer. Egyes, az emberi szaporodás genetikai meghatározottságával foglalkozó, és a termékenység lehetséges alsó határait vizsgáló kutatók – korábban J. M. Bardwick, majd újabban, részben az ő nyomán is, C. Foster – többek között arra a következtetésre jutottak, hogy az emberben lévő gondoskodási hajlam hatására a nők, ha tehetik, legalább egy gyermeket igyekeznek világra hozni. Ily módon nem valószínű, hogy az emberi termékenység egy adott népességben zérusra csökkenjen.

Az utóbbi időben azonban a kutatók több új szempont figyelembevételének szükségességére is felhívják a figyelmet. Erről a kérdéstről egy, az ENSZ népesedési főosztálya által létrehozott munkacsoport – amelynek amerikai, francia, japán, kínai, orosz, svéd, ír és német demográfusok és szociológusok voltak a tagjai, és amely a reprodukciós szint alatti termékenység okaival és következményeivel foglalkozott – egyik francia szakértője a közelmúltban – többek között – az alábbiakat állapította meg (nyers, szó szerinti fordításban):

„Noha ez a körülmény (ti. a posztmaterális értékek fokozódó térnyerése) még sok vitára és spekulációra fog alkalmat adni, mégis döntő fontosságú. Ennek az évszázadnak a második felében nagymértékben visszaszorult a puritaniz-

mus, és győzedelmeskedett a materializmus (a hedonizmus, a fogyasztáskultúra, az ún. amerikai életmód mintái). A most kezdődő évszázadban e modell határai egyre nyilvánvalóbbá válnak. Ázsia népességi súlyának sokkal inkább megfelelő szerepet fog játszani a világ gazdaságban és a politikában. Eddig a nyugati civilizáció a világ más részeire ráerőszakolta a maga értékeit. Manapság azonban India, Kína vagy Japán évezredes kultúrájának kebelében új azonosságtudat van kialakulóban, és a nyugati kultúra értékeit egyre inkább kétségbe vonják. A konformitás kultúrájától a diverzitás kultúrája felé haladunk. Abban a paradox helyzetben vagyunk, hogy a növekvő egymásra utaltság és a terjedő egyéni autonómia metszéspontjába kerültünk. Egyre nagyobb az ellenállás a domináns kultúra bekebelezési törekvéseivel szemben, az univerzalizáló törekvések jelentős ellenerőket szabadítanak fel. Ennek a jelenségnek politikai oldala, hogy a nagy birodalmak kisebb alkotórészeikre bomlanak fel: a devolúció tűnik követendő tendenciának a tagoltsággal szemben. Minderre Európában is számos példa található: feszültségek vannak Belgiumban, Olaszországban, az Egyesült Királyságban és máshol. Kérdés ezután, hogy ez az ellentmondásos jelenség bármiféle hatással lesz-e a termékenységre. Ez valószínűleg a járulékos tényezők dinamikájától függ majd. A termékenység megváltozása csak akkor lenne várható, ha a közérzet is megváltozna.

Ha a háború utáni nyugat-európai termékenység-növekedést értékeljük, úgy ennek a hosszabb távú folyamatba való beágyazódása voltaképpen csak zárójeles fejezetnek tekinthető, mivel ez a nagy világgazdasági válság és a világháború borzalmainak ellenhatásaként jelent meg. Ötvenmillió ember pusztult el a háborúban, és amikor véget ért, új korszak köszöntött be: még tartott a nyomor és a szegénység, de ez voltaképpen mindenkit érintett; ugyanakkor feltámadt az optimizmus is. Az emberek úgy látták, a jövő min-

denképpen jobb lesz, mint amilyen a múlt volt. Az újjáépítés lelkesedése hatotta át az embereket, hittek Istenben, az életben, a családban, a szolidaritásban. Az a közkeletű vélekedés, miszerint a *baby-boom*ot a gazdasági növekedés eredményezte, immár nem tartható. A valós, alapvető változás az emberek tudatában ment végbe: a gyászból a reménykedésbe fordult a közhangulat.

Lehetséges lenne-e a jelen történelmi trend megváltozását elképzelni újabb sokkhatás nélkül? Visszatekintve: az 1914–1945 közötti kedvezőtlen harminc évet igen kedvező harminc év (1945–1975) követte. Több kutató manapság úgy tekint a Nyugatra, mint elfáradt, kiürült civilizációra, amely határtalan vágyakat ébresztett az emberekből, de elveszítette lelkeségét. Miképpen lehet mindezt hosszabb távon helyrehozni? Hosszú szenvedés kell-e hozzá, vagy valamilyen katasztrófa? Egyet mindenképpen meg lehet állapítani: a veszélyeztetett, de egészséges kisebbségek védekezése egyértelműen a magas szaporodás." (*Below Replacement Fertility*. Population Bulletin of the United Nations. United Nations. New York, 2000, 134–135. old.)

Az itt idézettek, amelyek a munkacsoport tagjainak konszenzuson alapuló nézeteit tükrözik, arra hívják fel a figyelmet, hogy az újabb kutatások fényében, elsősorban a fejlett országok termékenységi helyzetének elemzésekor a hosszú ideig elhanyagolt, nem materiális tényezők szerepével is számolni kell.

A felbomlott család és a gyermeknevelés egyre költségesebb volta, a sokszor terhes, de az utódnemzést elősegítő hagyományok elenyészése a morális gátak átszakadásával együtt végletes hatással volt és van a gyermekszámra. E főbb folyamatok részletesebb hatásmechanizmusainak feltárására most nincs mód. De a kutatási előzmények ismeretében azt mindenképpen meg kell állapítanunk, és ezt itt most minden értékítélet mellőzésével tesszük, hogy az áru-termelő társadalom fejlett formája, a fogyasztói gazdaság

és az ezzel kölcsönhatásban tenyésző individualista-liberális hatások alatt álló népességben a reprodukciós készség törvényszerűen lecsökken, és a népesség száma előbb stagnál, majd csökkenni kezd. Európai és Európán kívüli példák bőségesen igazolják, hogy az említett hatásoktól jó részt mentes népességek hosszabb távon megnyerik, vagy megnyerhetik a demográfiai háborút. (Más kérdés, hogy e népességek gazdasági színvonala jóval alatta van a kis termékenységgű országokénak, és társadalmi értékeik is gyökeresen különböznek az európai népekeitől.) Európában erre jó példa Koszovó, amely egy valaha túlnyomóan szerbek által lakott országrészből néhány évtized alatt lényegében tisztán albán lakosságú területté változott csakis azért, mert a muzulmán albánok szaporodási aránya többszörösen felülmúlta a szerbekét.

Az európai régió népessége a reprodukció szempontjából hosszabb-rövidebb távon kilátástalan helyzetben van, vagy lesz. Az, hogy a történelmi folyamatok ilyképpen alakultak, sok okra vezethető vissza, néhányat fentebb vázoltunk. Az kétségtelen, hogy az okok között az egyén érdekeinek a közösség szükségleteivel való szembenállása, illetőleg az egyén jogainak és érdekeinek abszolút primátusa tűnik elsődlegesnek, bármilyen formában jelenjék is meg. Egyre több kutatási eredmény mutat arra, hogy az okok rendszerében az individualizmus, pontosabban a közösség kötelmei és kötelezettségei alóli megszabadulás, az egyén érdekének és jogainak mindenek fölé helyezése, a közösség kulturális és morális hagyományaitól való elszakadás, a tömegessé váló fogyasztói magatartás elsődleges szerepet játszik. A posztindusztriális társadalom gazdasági folyamatai olyan egyéni magatartásformákat alakítottak ki és tettek általánossá – gyakran a gazdasági kényszernek köszönhetően –, amelyek végső fokon e társadalmak hagyományát képező kultúrát veszélyeztetik, szétoldják.

Ha e társadalmak a termelés és az elosztás jelenlegi struktúráját és viszonyrendszerét fenn kívánják tartani, utat kell nyitniuk az egyre nagyobb bevándorlásnak. Ami kezdetben csak kisebb, de a későbbiekben, a bevándorlás növekedésével egyre nagyobb feszültségekhez vezethet, ha nem kezelik rendkívül körültekintően. Azt, hogy e tekintetben Európa sok országában az elkövetkező ötven évben mi várható, egyelőre nem tudjuk. De az nyilvánvaló, hogy Európa egyes nemzeteinek kultúrája, hagyományrendszere érezhető változáson kell átmenjen akkor, ha nagy tömegű bevándorlót készül befogadni, mert jelenleg vallott értékrendszere alapján a befogadottak kultúráját és szokásait el kell ismernie, meg kell védenie. A lakosság meghatározóan nagy része azonban – bár sok országban már elvben elismeri a másságot – korántsem toleráns akkor, ha a változások mindennapi életvitelét, szokásait, né tán nemzeti és kulturális identitását érintik.

Mindebből arra kell következtetnünk, hogy a túlhajtott liberalizmus és az általa létrehívott végletes individualizmus a társadalom hagyományos kereteit, kohézióját oldja szét és – demográfiai szempontból legalábbis – saját elpusztítását idézi elő. Magának a társadalomnak kell eldöntenie, hogy erre a veszélyre miképpen válaszol, vagy szembenéz-e egyáltalán vele. A viharos történelmű és magukat ennek következtében etnikai szempontból veszélyeztetve érző országokban, mint például a balti országokban, Lengyelországban, Magyarországon, Izraelben, vagy Görögországban, ez a szembenézés, vagy legalábbis ennek kísérlete hosszabb-rövidebb ideje elkezdődött, és gyakran megosztja a társadalmat. A fejlett nyugat-európai országokban is immár komoly politikai és társadalmi feszültséget okoz a várhatóan egyre alacsonyabb szintre süllyedő népességszám.

Az általános gondolatok után hadd következzen néhány hazánkra vonatkozó konkrétum. A demográfiai hely-

zet meglehetősen ismert, ezért csak néhány alapvető vonását kell összefoglalnunk.

Az egyik az, hogy Magyarországon a termékenység csökkenése – azaz a nők számához különféleképpen viszonyított születések száma – előbb indult meg, mint Európa nagy részén. Ennek az lett a következménye, hogy a születések száma már az ötvenes évek végén hosszabb távon nem biztosíthatta a népesség természetes utánpótlását. (A születésszám csökkenése főleg az első világháború, majd az 1929-ben kitört világválság után vált meghatározóvá.) Az, hogy a népesség tényleges fogyása csak húsz évvel ezelőtt kezdődött, a kormegoszlás kedvezőbb voltának volt köszönhető, amely egy ideig elfedte az alacsony termékenység következményeit (még egy ideig magas volt és csak lassan csökkent a legtöbb gyermeket szülő női korosztályok száma és aránya). A kormegoszlás azonban most már egyre inkább megfelel a rendkívül alacsony termékenység és a magas halandóság hosszabb ideje érvényesülő hatásának. Erre mondjuk azt, hogy *a magyar népesség inherens tartalékai immár kimerültek*, a csökkenés egyre inkább öngerjesztő folyamattá vált, és külső beavatkozás nélkül nem befolyásolható.

Tudjuk, hogy a magyar népesség csökkenésének mértéke a halandóság elfogadhatatlanul magas szintjének is betudható, de a népesedés elméletéből az is nyilvánvaló, hogy egy népesség jövőbeni sorsát a termékenység, tehát a népességből született gyermekek számának változása dönti el, és ha ez ennyire alacsony, a csökkenés az itt most nem részletezhető összefüggések következtében nem állítható meg, öngerjesztővé válik.

A magyar termékenység alakulását az alábbi – nap-tári évre számított – viszonzszámok, azaz a teljes termékenységi aránynak az ötvenes évek eleje óta mért arányszámjai jellemzik:

*A teljes termékenységi arányszám
idősorai Magyarországon*

Év, időszak	Teljes termékenységi arányszám
1950-1955	2,72
1955-1960	2,21
1960-1965	1,82
1965-1970	1,97
1970-1975	2,08
1975-1980	2,11
1980-1985	1,81
1985-1990	1,81
1991	1,86
1992	1,77
1993	1,69
1994	1,64
1995	1,57
1996	1,46
1997	1,38
1998	1,33
1999	1,29
2000	1,33

Forrás: KSH

A fejlett országok jelentős részében később kezdődő, de jóval meredekebb termékenységsökkenést tapasztalhattunk. A teljes termékenységi arányszám értéke Európában az ötvenes években és a hatvanas évek elején 2,7–2,8 volt, jelenleg pedig 1,1–1,8 között van – tehát egy nő átlagosan több mint egy gyermekkel szül kevesebbet, mint harminc évvel korábban. A magyar népesség számának hosszabb távú, néhány évtizedet átfogó időszakra történő szinten tartása mai ismereteink szerint tehát már csak akkor lenne lehetséges, ha a termékenységet rövid idő alatt mintegy a kétszeresére emelnénk, és ez hosszú ideig így is maradna. A jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzetben, valamint nemzetközi környezetben ez nyilvánvalóan irreális feltétel.

Az utóbbi időben a sajtóban napvilágot láttak olyan közlemények, amelyek a jövőbeni népességszám alakulását – az össznépeesség számának múltbeli trendjei alapján – a KSH Népeességtudományi Kutató Intézete előreszámításaival ellentétben jóval kedvezőbbnek érzékelik, és nyilvánvalónak vélik, hogy a tízmilliós népességszám némi hullámzásokkal már 2020 körül elérhető és fenntartható. Ez természetesen erősen kívánatos lenne, de *sajnos teljesen kizárt*. Az össznépeességre vonatkozó bármilyen, különböző görbékkel kiegyenlített előreszámítások a tudomány mai megállapításai, és a mintegy hetven éve érvényes demográfiai modellek alapján semmiféle érvénnyel nem bírnak. Mégpedig azért nem, mert a legutóbbi kétszáz év rendkívül változékony népesedési viszonyai alapján bármiféle előrejelzés csak a népesség számára hatással lévő tényezők, elsősorban a születésszám és a halálozások száma jövőbeli alakulásának előrebecslésén alapulhat, voltaképpen követve a természetes folyamatokat, tehát azt, hogy a népesség számát a születések és a halálozások számának alakulása dönti el. A népesség-előreszámítás ún. *komponens módszere*, amelyet a múlt század negyvenes éveitől

a világ minden országában és az ENSZ előreszámításai során is alkalmaznak, az életkor szerinti termékenységi és halandósági arányszámok (szükség esetén a be- és kivándorlás arányszámainak) előrebecslésén alapul, és ebből építi fel az össznépesség jövőbeni trendjeit.

E sorok írója teljes mértékben azonosul a nemzeti, konzervatív értékrenddel, de fontosnak tartja, hogy ennek egyes elemeit, a reájuk vonatkozó politikát tudományos vizsgálatok alapján – jelen esetben a népességtudomány eredményei, megállapításai alapján – határozzuk meg. Márpedig a demográfia tudománya azt mondja, hogy a jelenlegi feltételek alapján a népességszám minden befolyásolási kísérlet ellenére erősen csökken az elkövetkezendő évtizedekben; a csökkenés mértéke pedig attól függ, hogy a termékenység (tehát végső fokon a születésszám) és – másodsorban – a halandóság miképpen alakul majd évről évre. Az elmondottak alapján nagyon óvatosan célszerű kezelni az utóbbi néhány év valamivel kedvezőbb népesedési adatait, a születésszámát mindenképpen, és nem szabad a közvéleményben esetleg megalapozatlan illúziókat kelteni.

Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy nálunk is *csak bizonyos mértékű bevándorlással* lehet elősegíteni, hogy a kialakulóban lévő kedvezőtlen kormegoszlást valamelyest befolyásolhassuk. Ennek természetesen számos veszélye és nemzetpolitikai szempontból is megfontolandó következménye van és lehet – még akkor is ha a bevándorlók túlnyomó többsége magyar lenne. Mindamellet nyilvánvaló, hogy a jelenlegi helyzetben a fokozott, és elsősorban a fiatal és szakképzett emberek és családjaik bevándorlását elősegítő jogalkotás lehetne az egyedüli út, minden előre nem látható nehézség ellenére is.

Azt, hogy a magyar népességben és társadalomban mekkora változások mentek végbe az elmúlt évtizedek folyamán, elég néhány közismert statisztikai adatból levont

következtetéssel röviden érzékeltetnünk. A hazai termékenység, tehát az egy nő által 15 és 49 éves kor között szült gyermekek száma (a termékenység legegyszerűbb mutatószáma) a 20. század folyamán jelentős mértékben csökkent, már sok évtizede 2,0 alatt volt. Mindez azt mutatja, hogy a magyarországi népességben az egymást követő generációk természetes utánpótlása nem biztosított. A mutatószám az utóbbi két évtizedben olyan alacsony szintre (1,3 körüli értékre) esett, ami már arra utal, hogy a hazai népesség hosszabb-rövidebb távon határozott és egyre gyorsuló csökkenésnek néz elébe. A Népeségtudományi Kutató Intézet által az utóbbi években végzett népesség-előreszámítások jól jelzik a várható népességszám-csökkenést és ennek a kormegoszlásra gyakorolt hatásait.

A születésszám csökkenésén túl a társadalom átalakulásának zavarait jelző egyéb jelenségek: a művi terhesség-megszakítások nemzetközi tekintetben is nagyon magas, bár lassan csökkenő száma, a házasságok, a válások és az újráházasodások arányszámai, amelyekről csak annyit mondhatunk, hogy már hosszabb idő óta rendkívül kedvezőtlen folyamatokat jeleznek. Ami például a válások eléggé nagy hányadát illeti, nyilvánvaló, hogy az utóbbi időszakban a gazdasági kényszer és az erkölcsi értékek fellazulásával párhuzamosan nagymértékben csökkent a családot alapítók, a családban élők toleranciaszintje, azaz az egymás iránti belátás, az egymás jó és rossz tulajdonságainak elviselésére való készség. Az általános türelmetlenség és a vélt vagy valós sérelmek azonnali megtorlásának leküzdhetetlen vágya azzal jár, hogy a családok jelentős része akkor is felbomlik, ha valamivel nagyobb együttérzéssel, figyelemmel és szeretettel a kapcsolat még megmenthető volna.

*A házasságon kívüli születések aránya néhány országban
(az összes születés százalékában)*

Ország	1990	1998
Ausztria	23,6	29,5
Bulgária	12,5	31,8
Csehország	8,6	19,0
Dánia	46,4	44,8
Egyesült Királyság	27,9	37,6
Észtország	27,1	52,2
Görögország	2,2	3,7
Hollandia	11,4	20,8
Írország	14,4	28,3
Izland	55,2	64,0
Lengyelország	6,2	11,5
Magyarország	13,1	26,6
volt NDK	35,0	44,1 ⁺
volt NSZK	10,5	14,3 ⁺
Norvégia	38,6	49,0
Olaszország	6,5	9,0
Portugália	14,7	20,1
Szlovákia	7,6	15,3

+ 1997. Forrás: *Recent Demographic Developments in Europe*. Council of Europe. Strasbourg, 1999. p.: 67.

TEMPLOM ÉS SZENT TEHÉN KADJURAHÓBAN

Az újraházasodások száma korábban meglehetősen magas volt, az elváltak jelentős hányada újból házasságot kötött, ami – különösen a korábbi házasságból származott gyermekeknél – nagy érzelmi megterhelést jelentett szülőknek, gyermeknek egyaránt, és hozzájárult ahhoz, hogy nagyon sok frusztrált, beilleszkedési nehézségekkel küzdő ember él és dolgozik az országban. Az ilyen emberek száma még növekedni is fog, ami sok tekintetben a jövőre nézve mind egyéni, mind pedig társadalmi szinten újabb nehézségeket gerjeszt. Erre 10–20 év múlva biztosan számítani kell.

Az utóbbi évtizedekre az is jellemző, hogy gyors ütemben csökken a házasságkötések száma, mind az első, mind pedig az újránházasságok esetében. Ugyanakkor jelentős mértékben növekedett az első házasságkötési életkor, különösen a nők esetében.

*A nők átlagos életkora első házasságuk megkötésekor
néhány európai országban*

Ország	1990	1998
Ausztria	24,9	26,7
Bulgária	21,4	23,2
Csehország	21,6	23,8+
Dánia	27,6	29,4
Finnország	26,0	27,6
Franciaország	25,6	27,6+
Görögország	23,8	25,9
Hollandia	25,9	27,6
Izland	26,1	29,7
Lengyelország	22,7	23,4
Magyarország	21,9	24,0
volt NDK	23,3	26,0+
volt NSZK	25,7	26,8
Románia	22,0	23,4
Svédország	27,5	29,2+
Szlovénia	23,8	25,8

+ 1997. Forrás: *Recent Demographic Developments in Europe*. Council of Europe. Strasbourg, 1999. p.: 57.

Az adatok részben azt a laza összefüggést látszanak alátámasztani, amely a házasságkötési kor és a házasságon kívüli együttélés elterjedtsége között fennáll a nyugat- és észak-európai országokban, valamint azt, hogy ez az összefüggés immár a kelet-európai országokban is kirajzolódóban van. A nyugat-európai országokban – a gazdasági fejlettség, az iparosodottság és a mezőgazdaság csökkenő súlya következtében – az első házasságkötési kor már sok évtizede jóval magasabb volt, mint Kelet-Európában, így a fentebb említett kapcsolat is magasabb házasságkötési kor mellett volt kialakulóban. A magasabb házasságkötési kor pedig bizonyítottan alacsonyabb termékenységgel jár együtt.

Az európai országok majd mindegyikében, de különösen az észak-európaiaknál tapasztalható házasságon kívüli együttélés – mint a fenti táblából is látható – a közép-európai országokban, így nálunk is terjedőben van, bár a társadalmon belüli elfogadottsága egyelőre valamelyest csekélyebb, mint Nyugat- vagy Észak-Európában. Meg kell jegyezni, hogy tisztán demográfiai szempontból a házasságon kívüli együttélés nem előnyös, mert e kapcsolatokból kevesebb gyermek születik, mint a törvényes házasságokból. Ezért az így kialakuló családi és társadalmi viszonyok a népesség hosszabb távú egészséges túlélése szempontjából problematikusnak látszanak. Magyarországon az együttélés újabb mintái éppen akkor terjednek, amikor a termékenység eddigi mélypontját érte el, és ez mindenképpen gyengíti a csökkenő születési trendek megállításának, majd megfordításának esélyeit.

A házasságok termékenysége a 20. század folyamán, főleg annak második felében, utolsó évtizedeiben az európai országokban érezhetően, sok esetben határozottan mérséklődött, ami nyilvánvalóan csökkentette a születések évi számát. Ennek egyik, bár korántsem egyedüli összetevője a családok, a házasságok mélyülő válsága, amit az újabb

együttélési formák terjedése kíséri. A dél-európai országokban az utóbbi évtizedben tapasztalt, minden eddigig felülmúló gyermekszámcsökkenés is ennek a folyamatnak a része.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a népesség demográfiai jövője szempontjából a termékenységnek az olyan alacsony szintje veszélyes, amely már természetes fogyást okoz, és főleg akkor, ha ez az állapot hosszabb ideig fennáll. Mivel ez immár Európa egyre nagyobb részén tapasztalható, nyilvánvaló, hogy hosszabb távon Európa demográfiai súlyának jelentős térvészése várható. Ennek következményei attól is függenek, hogy évtizedek múlva mennyire marad meg a jelenleg fejlett, iparosodott világ technológiai és monetáris fölénye a fejlődő világgal szemben. Nagyon valószínű, hogy az Európára és Észak-Amerikára nehezedő demográfiai nyomás nagymértékben fokozódni fog. Ennek társadalmi, politikai kezeléséről egyelőre nem sok elképzelést láthatunk, valószínűleg azért, mert a fejlett világban jelenleg érvényesülő – de már a 20. század közepére diadalra jutott – liberális eszmerendszer erre már nem alkalmas, újabb megoldási kísérletek pedig – éppen az uralkodó eszmeiség ellenállása folytán – még elméletileg is csak csírájukban tudnak kibontakozni.

A kihívás óriási, kezeléséhez alapvető szemléletbeli változás és humánus, mondhatni felebaráti megközelítés szükséges. Ezen kell munkálkodnunk.

VUKOVICH GYÖRGY